

УДК 94 (477.5) «1920–1930»

В. Г. Панченко

Інститут суспільних досліджень (м. Дніпропетровськ)

ВИКОРИСТАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ У ФОРМУВАННІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДОКТРИНИ ОУН

Досліджено вплив економічної політики певних європейських держав на формування економічної доктрини ОУН.

Ключові слова: економічний націоналізм, Ф. Ліст, лібералізм, комунізм, ОУН.

Исследовано влияние экономической политики определенных европейских государств на формирование экономической доктрины ОУН.

Ключевые слова: экономический национализм, Ф. Лист, либерализм, коммунизм, ОУН.

This article is about influence economical policy some European countries on economical ideology of OUN

Key words: economical nationalism, F. List, liberalism, communism, OUN.

Одна із особливостей історичних досліджень нової та новітньої історії України полягає в необхідності додаткового розгляду загальносвітового тла. У першу чергу, це пов'язано із технологічним прогресом людства. Відтак будь-яке явище стає багатовимірним і, окрім дослідження причин та наслідків, потребує розгляду процесів та ідей, які розгортались паралельно об'єкта дослідження та мали з ним спільні риси та характеристики.

Історія Організації українських націоналістів представляє собою один із вагомих аспектів історії України ХХ сторіччя, який сьогодні активно цікавить дослідників. Економічні погляди членів ОУН, програмні цілі націоналістів в економічній сфері донедавна залишались невідомими не тільки для всього суспільства, але й для професійних істориків. Аналіз історіографії порушеного питання підтверджує мінімальну кількість досліджень економічних планів та соціальної політики ОУН. Серед існуючих публікацій варто виділити дві групи: роботи, написані в діаспорі (хронологічно, вони відносяться до 1950–80-х рр.) і праці сучасних істориків (1990–2000 рр.).

Діаспорні дослідження представлені роботами, які розкривають історію ОУН (бандерівського крила – П. Мірчук [12], мельни-

ківського – 3. Книш [8]); висвітлюють роль кооперативних спілок напередодні війни у формуванні окремих принципів економічної платформи ОУН [7, 13]. Дослідження Р. Шпорлюка торкається особливостей формування націоналізму в ХІХ ст., у тому числі і його економічних основ [18].

Блок сучасних досліджень представлений оглядовими працями з історії ОУН та націоналістичної ідеології [1; 6; 9; 16]. Цікава робота належить А. Рибаку, яка розкриває сутність державницьких планів оунівців [14].

Окремим блоком можна виділити дослідження, присвячені розкриттю сутності економічної політики окремих держав. Зокрема, це праці, що дозволяють відтворити як загалом економічні системи окремих держав [2; 4; 5; 11; 15], так і висвітлюють окремі аспекти їхньої [10].

Особливість економічної доктрини ОУН полягала в тому, що вона виступала як альтернатива ліберальній капіталістичній та тоталітарній комуністичній схемам. В основі «третього шляху» – економічного націоналізму знаходився принцип пошуку компромісів у стосунках між державою, підприємцями та громадянами. Шлях, яким оунівці прагнули йти після здобуття Україною самостійності, сформувався під впливом загальносвітового досвіду. Однак при більш близькому знайомстві з методами, які передбачалось використовувати, можна побачити їхню спорідненість з досвідом декількох держав світу. Відповідно, це наводить на припущення, що саме аналіз помилок та досягнень інших країн дозволив націоналістам прийти до відбору найбільш ефективних способів управління економікою. Для їх безпосереднього впровадження необхідно було також враховувати особливості регіону, бездержавне минуле і наслідки майбутньої війни, яка була цілком очевидною для всіх європейців.

Економічна платформа ОУН запозичила досвід багатьох держав, зокрема таких, як Чехословаччина, Іспанія та США. Спробуємо акцентувати увагу на цих трьох найбільш показових прикладах, виходячи з обсягу даної статті. На практиці оунівці ретельно відстежували також досвід інших держав (міжвоєнної Польщі, Італії, Фінляндії, реформи дореволюційної Росії). Запропонований акцент у даній роботі обґрунтовується тим, що кожна з перелічених держав, не дивлячись на різне минуле, у кризовий час використала спільні заходи для ефективного управління економікою.

Один із важливих моментів, який варто пам'ятати, розкриваючи передусім європейський вплив, стосується освіти націоналістів. Розробники економічної платформи ОУН навчалися у поважних університетах: в російському Петербурзі (Я. Моралевич та Л. Костарів) та чеських Подебрадах (М. Сціборський). Потужні інтелектуальні центри давали можливість для адекватного аналізу та адаптації існуючої практики для українських реалій.

Отже, нові незалежні держави, які постали на теренах Центрально-Східної Європи після краху Австро-Угорської і Російської імперій, стали наочним прикладом застосування принципів економічного націоналізму. Р. Шпорлюк з цього приводу писав: «Досягнувши своєї мети, лідери нових східно- та центральноєвропейських держав зробили те ж саме відкриття, що й деякі італійці в 1860-і, після об'єднання країни: політичний суверенітет не компенсував економічного відставання від розвинутих держав. Отже, нові держави прийняли програму економічного націоналізму, в якій особливий наголос робився на індустріалізації, що мала вирішити цю проблему» [18, с.422].

Однією із найбільш економічно розвинутих країн Центрально-Східної Європи була Чехословаччина. Економічну ситуацію на її території визначило те, що там опинилася більша частина промисловості колишньої Австро-Угорської імперії. Попри обмеженість власної сировинної та паливної бази, молода країна змогла максимально ефективно налагодити економічну систему [2, с.259]. Успіх частково полягав у розумному використанні іноземних інвестицій та виході на світовий ринок. Подібний курс розроблявся і для України. Щоправда, це питання залишалось, як одне із найбільш дискусійних: не було єдиної думки українських націоналістів щодо того, в яких сферах та в якій частці має бути представлений іноземний капітал. Чехословаччина, використовуючи іноземні інвестиції, змогла практично одразу взяти курс на фінансову стабілізацію, що привело до зменшення грошової бази та встановлення торговельного балансу.

Одним з ефективних способів наповнення бюджету стало введення податків на прибутки, отримані під час війни. Найбільшу частину прибутків до бюджету (57,2 % до 1926 р.) складали непрямі податки, частка прямих складала трохи більше 10 %, решту давали державні монополії та прибутки від державних підприємств [17, с. 429]. Отже, підприємництво не перебувало під високим податковим тиском, а при цьому бюджет був збалансованим. Характерною рисою

економічного націоналізму на теренах молодого держави стало те, що промисловцям вдалося успішно відтіснити іноземних конкурентів зі стратегічних позицій у господарському секторі держави.

Земельне питання залишалося одним із пріоритетних у внутрішній політиці ЧСР. Саме тому протягом 1920-х рр. уряд провів аграрну реформу, яка обмежила велике землеволодіння, хоча й не ліквідувала його, передавши більшу частину землі середнім власникам. У такий спосіб ліквідувалася соціальна напруга на селі. Особливо гостро вона зачепила інтереси інонаціональних поміщиків. Аграрний сектор став ефективною галуззю економіки молодого держави [11, с.130]. Подібний досвід прагнули повторити і українці.

Продовженням аграрної реформи, ідеолого-економічним механізмом, який широко використовувався в Чехословаччині, був так званий «аграризм». К. Галушко зазначив, що аграризм прийшов на терени Східної та Центральної Європи одразу після появи тут на межі ХХ ст. дешевого американського зерна, що призвело до падіння цін на сільськогосподарську продукцію. За його оцінкою, аграризм – це був «оригінальний продукт східноєвропейських соціально-економічних проблем» [293, с.195]. Це концепція, згідно з якою сільське населення, його спосіб життя та діяльність мають певну перевагу у порівнянні зі способом життя та діяльністю інших верств населення. Дослідник Г. Матвєєв відзначив, що взаємодопомога серед селян мала би будуватися на платформі солідаризму [10, с. 58]. Таку точку зору сформував один із ідеологів чеського аграризму О. Франкенбергер. Аграризм висував ідею нового устрою, середнього між капіталізмом і соціалізмом і пропагував кооперацію – укрупнення сільськогосподарських підприємств для ефективної механізації без відлучення дрібного і середнього власника від землі. Прихильники аграризму схилилися до розширення функцій держави в царині соціальних та економічних відносин, у тому числі й сільському господарстві [10, с.20].

Політика чехословацького уряду дозволила державі вийти за низкою показників до десятки найрозвинутіших країн світу [11, с.130]. Аналізуючи причини чеського успіху, можна виділити те, що, поперше, Чехословаччина змогла в достатньо короткий термін використати власні промислові потужності, які особливо цінувалися в часи повоєнної розрухи. Провідні місця в економіці ЧСР займали такі потужні підприємства, як завод зброї «Шкода» та концерн з виробництва взуття Томаша Баті [10, с.130]. По-друге, держава змогла

утримати соціальну стабільність і не допустити різкого загострення класової боротьби, яка не виходила за рамки парламентської. В умовах всесвітнього поширення соціалістичних ідей, така політика чеського уряду дозволила уникнути сутичок між громадянами. На селі цьому допоміг аграризм, а в місті – правильна соціально-економічна політика, за якої основні витрати бюджету спрямовувалися на освітні та соціальні потреби [17, с. 433].

Досвід міжвоєнної Європи засвідчив, що використання принципів економічного націоналізму не обмежується лише новими незалежними державами. Свою економіку захищали й країни, незалежність котрих була отримана давно. Одним із прикладів цього є Іспанія 20-х рр. ХХ ст. «Військова директорія – свідчить дослідниця О. Іваницька, – відстоювала принципи економічного націоналізму, тобто усунення іноземного капіталу та підтримки вітчизняного, активної участі держави в народногосподарських справах» [4, с.135]. Це проявлялося в декількох характерних діях, зокрема, була створена Рада національної економіки, спеціальним декретом проголошено підтримку молодих підприємств, які переробляли вітчизняну сировину. Також особлива увага приділялася фабрикам і заводам, що виготовляли дефіцитну продукцію. Сутність підтримки полягала в зменшених податкових ставках у порівнянні з підприємствами з іноземним капіталом.

Характерним для економічного націоналізму була й залишається концентрація зусиль держави на ключових галузях. Цим він відрізняється від доктрини фритрейдерства, або ліберальної економіки, що проповідуює вільний розвиток усіх галузей господарства, які мають «природним чином» виникати і розвиватися в умовах вільної загальносвітової конкуренції. Іспанська влада у промисловому секторі зосередила увагу на декількох галузях, передусім, підтримуючи розвиток кораблебудування та реорганізуючи важку промисловість (гірничу справу, гідроенергетику). Ще одним із напрямків було обрано розбудову шляхів сполучення, а держава стала акціонером залізничних компаній [4, с.135].

По завершенню Першої світової війни Іспанія залишалася відстаюю країною із слабким національним капіталом, низькою продуктивністю праці та зі зруйнованими традиційними галузями. Однією з особливостей іспанської економіки була значна присутність іноземного капіталу. Невирішеним залишалось і аграрне питання – 41 % оброблюваних земель належало 0,5 відсотка землевласників,

тоді, як на долю 96 % селян припадало лише 32 % приватної землі [5, с. 218].

Загальносвітове економічне піднесення співпало з діяльністю військової директорії на чолі з Прімо де Ріверою. Основна мета економічних реформ полягала у відстоюванні принципів економічного націоналізму, тобто «усунення іноземного капіталу та підтримки вітчизняного, активної участі держави в народногосподарських справах» [5, с. 225]. З метою координації процесу економічних реформ була створена Рада національної економіки. Одним із кроків, мета якого полягала у підтримці власних виробників, стало підписання 30 квітня 1924 р. декрету короля. Згідно з ним усі новостворені заводи та фабрики, які перероблювали власну сировину та виготовляли дефіцитну для країни продукцію, протягом трьох років отримували державну підтримку та позбувались податкового тиску [5, с. 225]. Державна допомога також поширювалась і на підприємства, в яких частка вітчизняного капіталу складала не менше 70 %.

Протягом 1920-х рр. Іспанія як держава мала власну частку в монопольних галузях економіки (нафтових, електроенергетичних, видобувних). Була також уведена монополія держави на тютюн. Крім того, з 1927 р. державна влада заохочувала розвиток машинобудування, зокрема, автомобільної галузі. За період з 1923 р. по 1929 р. подвоїлася кількість металургійних заводів і на третину зросла чисельність робітників у цій галузі; вдвічі збільшилося виробництво чавуну, заліза, сталі [4, с. 136].

У сфері сільського господарства також відбулися зміни, хоча й не такі відчутні, як у промисловості. Так, наприклад, декретом від 1 грудня 1923 р. надавалося право власності на державні та громадські землі, які оброблялись селянами, шляхом викупу наділів [4, с. 136].

Фінансова сфера Іспанії залишалась однією із найслабших ділянок у діяльності військової директорії. Найбільш важливі кроки в цій галузі економіки пов'язані із заснуванням у 1927 р. Зовнішнього банку Іспанії, філії якого були розповсюджені по території всієї Латинської Америки. Це позбавило іспанську торгівлю зайвих посередників у вигляді США та Великобританії. У країні відкрився спеціальний Іспанський банк місцевого кредиту. Порівнюючи ситуацію за період з 1923 р. по 1930 р. в фінансовій сфері, Л. Іваницька в якості ілюстрації навела такі цифри: «За офіційними даними, в 1923 році в країні функціонувало 179 банків, внески яких становили 9 млрд пе-

сет, у 1930 році сума вкладів усіх банків перевищувала 14 млрд песет» [4, с.137].

Зазначимо, що характерна особливість іспанської економіки – розвинута корпораційна система. Так, згідно з законом від 26 листопада 1926 р., все господарство було розділено на 27 корпорацій, які, у свою чергу, «представляли комісії на районному, провінційному та національному рівнях» [4, с.137].

Слід відзначити, що загалом досвід Іспанії у використанні економічного націоналізму був ефективним у 1920-ті рр., коли за рахунок окреслених стимулюючих факторів вдалося розвинути внутрішнє виробництво. У 1930-ті, в силу політичної ситуації всередині країни та через зовнішній тиск, а також через характерні особливості іспанської ментальності, не відбувся перехід до зовнішньої економічної експансії. Через сконцентрованість на внутрішньому ринку, що тривала до самого кінця франкістського правління, структура економіки та правила бізнесу були законсервовані. Це призвело до відставання Іспанії від інших країн Європи аж до 1970-х рр., коли Франко відійшов від влади, а Іспанія почала економічні реформи, спрямовані на більш вільний розвиток економіки.

Українські націоналісти прагнули встановити своєрідну систему управління промисловістю: стратегічно важливі об'єкти мусили знаходитись під державним контролем, тактично важливі мали б контролюватися державою, але мати і частку приватного капіталу, решта дрібних об'єктів могли знаходитись в індивідуальному управлінні. Така схема, як можна побачити на прикладі інших держав, не була принципово новою, але враховувала особливості українських земель. Що стосується аграрної політики, то і Чехословаччина, і Іспанія проводили аграрні реформи з метою розподілу земельних наділів та найбільш ефективного їх використання. В Україні аграрна реформа мала бути першочерговою. Згідно з баченням одного з авторів економічної доктрини ОУН М. Сціборського частина земель мала бути перерозподілена, а частину сільського населення планувалося переселити в міста з метою вирішення проблеми перенаселення. Торгівельний сектор мусив бути налагоджений подібно до американського та іспанського прикладів – у першу чергу захистити внутрішній ринок від руйнівного впливу ззовні. Натомість, Україна мала більш вигідне розташування по відношенню до торговельних шляхів. Фінансова політика залишалась однією із найбільш суперечливих сторін економічної програми ОУН. Загалом вона передба-

чала захист власної грошової одиниці та організації частково керованої державою фінансової політики.

Досвід Чехословаччини справив особливий вплив на формування економічних поглядів українських націоналістів. Варто згадати, що після поразки Національно-визвольної революції в Україні 1917–1921 рр. значна кількість активних її учасників емігрувала до Польщі та Чехословаччини, де були утворені потужні інтелектуальні центри. Власне, у Подєбрадах та Празі почали гуртуватися українські інтелектуали. В їхніх колах (Український вільний університет, Українська господарська академія, Український високий педагогічний інститут) формувались ідеї економічного звільнення українських земель. В якості моделей розглядались також ті держави, в яких перебували ідеологи українського націоналізму: кращі методи організації державного життя пропонувалося залишити, менш ефективні – замінити. При цьому – чималу роль відігравав аналіз менталітету українців та існуючої ситуації на розділених між декількома країнами землях.

Таким чином, можна зробити висновок, що основні орієнтири економічного націоналізму неодноразово ставали пріоритетними для різних держав. Історія розвитку європейських країн у період між Першою та Другою світовими війнами нерозривно пов'язана із впливами націоналістичних ідей. У різних формах вони з'являлися в кожній державі і у повоєнний час. Однак, розглядаючи приклади використання ідей економічного націоналізму в Європі, ми знайомимось, у першу чергу, з політикою державних націй. Натомість, перед українцями, які були на той момент бездержавною нацією, стояла подвійна мета: спочатку здобути власну державу, а потім втілити розроблені на теоретичному рівні економічні моделі в життя. Відповідно, провал першої мети означав і неможливість досягнення другої.

Бібліографічні посилання

1. *Баган О.* Націоналізм і націоналістичний рух / О. Баган. – Дрогобич, 1994.
2. *Вандич П.* Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич; пер. з англ. С. Грачова. – К., 2004.
3. *Галушко К.* Консерватор на тлі доби : В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих» / К. Галушко. – К., 2002.
4. *Іваницька О.* Новітня історія Іспанії в життєписах королів. Альфонсо XIII / О. Іваницька. – Чернівці, 2006.

5. *Іваницька О.* Новітня історія країн Європи та Америки 1918–45 рр.: Навч. посібник / О. Іваницька. – В., 2004.
6. *Касьянов Г.* До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (Аналітичний огляд) / Г. Касьянов. – К., 2003.
7. *Качор А.* Українська молочарська кооперація в Західній Україні / А. Качор. – Мюнхен. – 1949.
8. *Книш З.* Становлення ОУН / З. Книш. – К., 1994. – 128 с.
9. *Мандрик М.* Український націоналізм : становлення в міжвоєнну добу / М. Мандрик. – К., 2006.
10. *Матвеев Г.* «Третий путь»? Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в межвоенный период / Г. Матвеев. – М., 1992.
11. *Матвеев Г.* История южных и западных славян: в 2 т. / Г. Матвеев, З. Ненашева. – М., 1998 – Т. 2. Новейшее время : Учебник. – 1998.
12. *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів / П. Мірчук. – Львів, 2003 – Т. 1. 1920–1939.
13. *Несторович В.* Українські Купці і Промисловці в Західній Україні 1920–1945 / В. Несторович. – Торонто-Чикаго, 1977. – 342 с.
14. *Рибак А.* Українська держава у планах ОУН (1939-й – 1950-ті роки). (Історико-політологічний аналіз) : моногр. / А. Рибак. – Острог, 2007.
15. *Ротшильд Д.* Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Д. Ротшильд; пер. з англ. В. П. Канаша. – К., 2001.
16. *Русначенко А.* Народ збурений : Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А. Русначенко. – К., 2002.
17. *Травин Д.* Европейская модернизация : в 2-х книгах / Д. Травин, О. Маргания. – М.-СПб., 2004 – Кн. 1.
18. *Шпорлюк Р.* Комунізм і націоналізм / Р. Шпорлюк; пер. з англ. Г. Касьянов. – К., 1998.

Надійшла до редколегії 03.08.09.